

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
ім. А.С. Макаренка

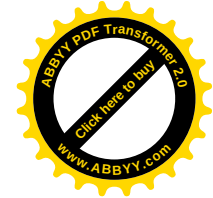
Карпенко В.Є.

ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник

Для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм
навчання закладів освіти III-IV рівнів акредитації

Суми 2010
Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка

УДК 1:81

ББК 87

К 26

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Рецензенти: **В. О. Цикін**, доктор філософських наук, професор;
І. Д. Єрємін, кандидат філософських наук, доцент;
О. А. Наумкіна, кандидат філософських наук, доцент

Карпенко В.Є.

К 26 Вступ до філософії мови: Навчально-методичний посібник для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм навчання закладів освіти III–IV рівнів акредитації. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010 – 48 с.

У навчально-методичному посібнику розкриті основні аспекти змісту філософії мови, показано, як у ній інтегрується знання про сутність і природу мови, взаємозв'язки останньої з буттям, свідомістю, мисленням тощо. Відповідні типи завдань призначені як для аудиторного контролю і самоконтролю знань студентів, так і для забезпечення проблемного характеру вивчення курсу «Філософія мови». Теми наукових рефератів і доповідей та перелік літературних джерел будуть корисними при поглибленні студентами знань із філософії мови.

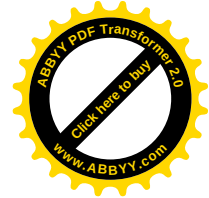
Призначений для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм навчання закладів освіти III–IV рівнів акредитації.

УДК 1:81

ББК 87

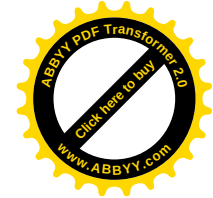
© Карпенко В.Є., 2010

© Вид-во СумДПУ, 2010

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Філософія мови як особливий напрям досліджень.....	5
2. Лінгвофілософські ідеї в Давньому світі та Середньовіччі.....	12
3. Філософія мови в Новий і Новітній час у її зв'язках із сучасним осмисленням мови.....	22
4. Лінгвофілософські концепції XX – XXI ст.....	30
Заключне слово.....	41
Література.....	42

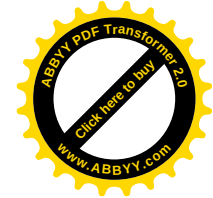
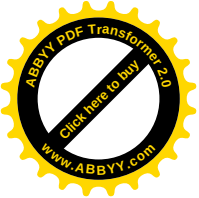

ВСТУП

Філософія мови, витлумачена у широкому сенсі, має по-справжньому довгу історію розвитку. Перші розгорнуті лінгвофілософські¹ концепції з'являються ще у Давній Індії та Китаї. Нині філософія мови є як ніколи актуальною. Як зазначає Ф. С. Бацевич, «вона стала невід'ємною складовою майже всіх філософських і лінгвістичних концепцій сьогодення» [4, 7]. Філософія мови інтегрує знання про сутність і природу мови, її взаємозв'язки з буттям, свідомістю, мисленням тощо. Отже наукові досягнення філософів мови мають бути інкорпоровані до наукової картини світу сучасного філософа, лінгвіста та багатьох інших спеціалістів.

До навчально-методичного посібника включені результати філософського осмислення новітніх досягнень у галузях когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, менталінгвістики, етнолінгвістики, теорії штучного інтелекту тощо. Відповідні типи завдань призначені як для аудиторного контролю і самоконтролю знань студентів, так і для забезпечення проблемного характеру вивчення курсу «Філософія мови». Теми наукових рефератів і доповідей та перелік літературних джерел будуть корисними при поглибленні студентами знань із філософії мови. Матеріали посібника були апробовані під час викладання курсів «філософія мови» і «філософія» студентам СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Ознайомлення зі «Вступом до філософії мови» передбачає попереднє вивчення загальноосвітнього курсу філософії, що надає автору можливість не розглядати повторно низку використаних у праці понять, концепцій тощо. Навчально-методичний посібник призначений для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм навчання закладів освіти III–IV рівнів акредитації.

¹ Лінгвофілософський – прикметник від «філософія мови».

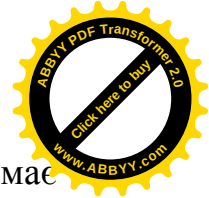
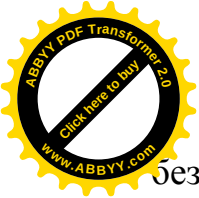
1. ФІЛОСОФІЯ МОВИ ЯК ОСОБЛИВИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ

Визначенню поняття філософії мови, її предмета логічно передують загальна характеристика об'єкта цього напрямку досліджень, розкриття чинників, які звертають увагу філософів на мову. Слід особливо наголосити на співвідношенні філософії мови та інших споріднених напрямів, оскільки це стане важливою теоретичною основою для адекватного розуміння студентами подальшого матеріалу посібника.

Розгляд філософії мови слід розпочати з поняття «мова», оскільки мова і є її об'єктом. У загальному сенсі мова – це «первинна, найбільш природна і загальнодоступна репрезентація світу» [5, 505]. Вживаючи цей термін у такому сенсі, мають на увазі, що кожна жива істота має ту чи іншу мову. Відповідно знаками-указаннями можуть бути будь-які образи («мова природи»). Однак філософію мови поняття «мова» цікавить у більш вузькому, спеціальному сенсі. Мову розглядають тут як специфічно людський феномен, «символічне вираження у звуці та письмі життя людини» [25, 194].

«Життя людини» тут тлумачиться гранично широко, що стає більш наочним при виявленні різниці між мовою людини і тварин. Таке розмежування не ґрунтується на тезі про те, що людина здатна оперувати поняттями і судженнями – згідно із зоопсихологією, «вищі» тварини теж можуть це робити. Суть питання полягає у тому, яка картина світу лежить в основі конкретної мови. «Картина світу» в мові тварин близька до світу їх безпосереднього сприйняття, а в мові людини вона поширюється далеко за межі чуттєвих образів. «Картина світу», яка служить фундаментом для системи значень знаків людської мови, задана неявно. Чим більш складною є ця «картина світу», тим більшою є залежність психіки людини від мови, яку вона використовує. В той же час така залежність може не усвідомлюватись [див. також: 33].

Виникнення мови піддається лише гіпотетичній реконструкції. Мова в цьому контексті розглядається як вихідне інтуїтивне розуміння світу, первинна

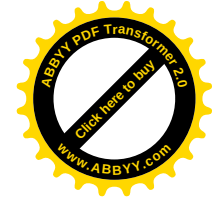
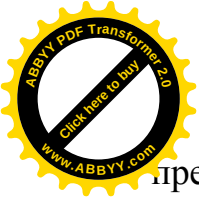
безпосередня репрезентація. Показово, що більш складну будову нерідко має мова первісних народів, ніж цивілізованих. Вільний розвиток мови, який має місце в періоди фольклору, утискається гіпертрофією спеціальної термінології тощо. Також зазначимо, що думка (у вузькому сенсі) вважається більш простим утворенням, ніж мова. Вона здатна функціонувати поза знаками. «При цьому якщо відчуття, сприйняття і уявлення можуть існувати як в мові, так і поза нею (у вигляді чуттєвих образів), то поняття, судження і міркування, будучи інструментами і результатами свідомості і пізнавальної діяльності, не існують поза мовою» [29, 507]. Тільки тоді, коли людина залучена до світу мови (перш за все словесної), є можливим виникнення індивідуальної свідомості [27, 125].

Вищевикладені властивості мови унаочнюють важливість її філософського осмислення. Так, сучасний білоруський філософ М. А. Можейко зазначає: «у своїй універсальній постановці проблема мови є споконвічним предметом філософського аналізу» [37, 1286]. Ядром філософської проблематики в контексті мови він вважає (*див. схема 1*):

- **по-перше**, в межах традиційної (сюди М. А. Можейко відносить мислителів від Давнього світу до Нового часу) і класичної (Ф. де Соссюр, Е. Сепір, Б. Л. Уорф та ін.) філософії мови – проблеми можливості і ступеня представленості буття в мові, онтологічного статусу мовних значень («слова» і «речі»), співвідношення мови і мислення, функціонування мови в соціокультурному контексті та ін.;

- **по-друге**, в межах неklasичної філософії мови (В. фон Гумбольдт, Л. Вітгенштайн і т.д.) – проблеми мовного формалізму і його інтерпретації, мовної структури, співвідношення природних і штучних мов, статусу мови в «онтології людського існування» та ін.;

- **по-третє**, в межах постмодерністської філософії мови (Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда тощо) – проблеми тексту й інтертекстуальності, наративності (від лат. *narrativus* – розповідний) мовної референції (референція – тут: «позначення словом, реченням реально існуючого або вигаданого

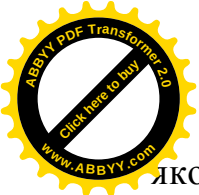
предмета, об'єкта, явища» [7, 502]) та ін.

Незважаючи на те, що наведену класифікацію можна піддати критиці за надмірний наголос на постмодернізмі проміж інших філософських напрямів (зокрема, у цьому посібнику далі акценти буде дещо змінено) та розподіл конкретних філософів між представниками класичної та некласичної філософії мови, – в цілому вона надає вірне уявлення про загальний корпус лінгвофілософських проблем. Однак перш ніж перейти до розгляду історичної еволюції та сучасного стану дослідження цих і деяких інших питань філософії мови, слід визначити, чим вона є, прояснити її дисциплінарний статус.

Періодом виокремлення філософії мови в особливу галузь досліджень можна назвати другу половину XVIII – XX ст. Важливими етапами цього процесу стали праці В. фон Гумбольдта, О. А. Потебні (див. § 3), Ф. де Соссюра, Г.-Г. Гадамера, М. Гайдеггера (див. § 4) та інших мислителів. Питання розмежування філософії мови та інших сфер досліджень зазнало чимало дискусій, які почасти продовжуються і на початку XXI ст. Однак теоретичне оформлення філософії мови поступово набуває все більш визначеного характеру.

Зокрема, розв'язується проблема розмежування цієї галузі досліджень і **загального мовознавства**. Колом інтересів останнього, як розділу лінгвістики, постає узагальнення фактів окремих мов, здобутків часткових і прикладних мовознавств, висновки про структуру та функціонування людської мови в цілому тощо. Самому виникненню проблеми відокремлення філософії мови від загального мовознавства завдячуємо тісній взаємодії між ними у складі загального корпусу наукового знання. Так, сучасний український лінгвіст М. П. Кочерган, визначаючи місце мовознавства в системі наук, зауважує: «мовознавство, особливо загальне, найбільш органічно пов'язане з **філософією**. Філософія – це та база, на якій розвивається мовознавство...» [30, 8].

Окремо розглядають **філософію лінгвістики**, яку тлумачать як розділ наукової метатеорії (метатеорія полягає у рефлексії не фактів дійсності, але теорій, побудованих прямо чи то опосередковано на їх основі), об'єктом

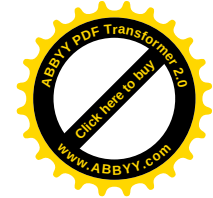
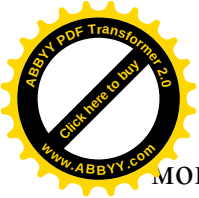
якої постає не стільки мова, скільки наука про мову. Синонімом для філософії лінгвістики є термінологічне словосполучення «методологічні проблеми мовознавства».

Важливою характерною рисою філософії мови у порівнянні з різними **філософськими проблемами мовознавства** є цілісний підхід до людської мови загалом, у той час як у межах останніх звертають увагу на окремі аспекти, структурні рівні мови тощо.

Найбільш проблематичним для сучасної науки є відокремлення філософії мови від **теоретичного мовознавства** (до того ж саме теоретичне мовознавство деякі дослідники не вирізняють із меж мовознавства загального). Це зумовлюється передусім тим, що досліджувані питання перетинаються (наприклад, обопільно дотичною є проблема зв'язків функціонування, розвитку мови з історією її носіїв). Тут перебування дослідницьких підходів у межах саме філософії мови зумовлюється насамперед специфікою філософського осягнення дійсності, мови, філософською методологією.

У контексті визначення меж і дисциплінарного статусу філософії мови згадаємо також термінологічне словосполучення «**лінгвістична філософія**». Воно здебільшого використовується для позначення філософських здобутків Л. Вітгенштайна періоду написання ним праці «Філософські дослідження» (див. § 4). Методи лінгвістичної філософії використовуються серед інших у філософії мови.

Вищевикладене дозволяє узагальнено витлумачити **філософію мови** як сферу гуманітарних досліджень, спрямованих на вивчення сутності й природи мови, її взаємозв'язків із буттям, свідомістю, мисленням, а також сферу власне теоретико-методологічного знання, що охоплює й інтерпретує подібні взаємозв'язки [4, 24]. Органічно предметом філософії мови постає проблема сутності і природи мови. Ця сфера досліджень є межовим науковим напрямом, який належить як філософії, так і мовознавству (див. *схема 2*). В їх межах філософія мови виявляє свою специфіку або в аспекті глибшого звернення до проблем світоглядно-онтологічних тощо (філософія), або до

МОВОЗНАВЧИХ (МОВОЗНАВСТВО).

Отже, незважаючи на те, що предмет філософії мови все ще вимагає певного уточнення (пригадаймо співвідношення з теоретичним мовознавством), все ж таки викладена у параграфі аргументація дозволяє виокремити філософію мови проміж інших споріднених напрямів досліджень. Відповідно на основі наведеного тлумачення філософії мови, ми звернемось далі у посібнику до розкриття її історичного змісту, сучасного стану і перспектив розвитку. Подібний виклад логічно буде розпочати з періоду поступового формування філософсько-теоретичних основ осмислення мови, а саме з лінгвофілософських ідей Давнього світу та Середньовіччя.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю

1. Охарактеризуйте сучасні підходи до визначення поняття «мова».
2. У чому полягає сутнісна відмінність між мовою людини і тварин?
3. Розкрийте співвідношення мови і думки.
4. Які філософські проблеми можна перелічити як основні в контексті мови?
5. Поняття, об'єкт і предмет філософії мови.
6. Розкрийте зміст проблеми дисциплінарного статусу філософії мови.

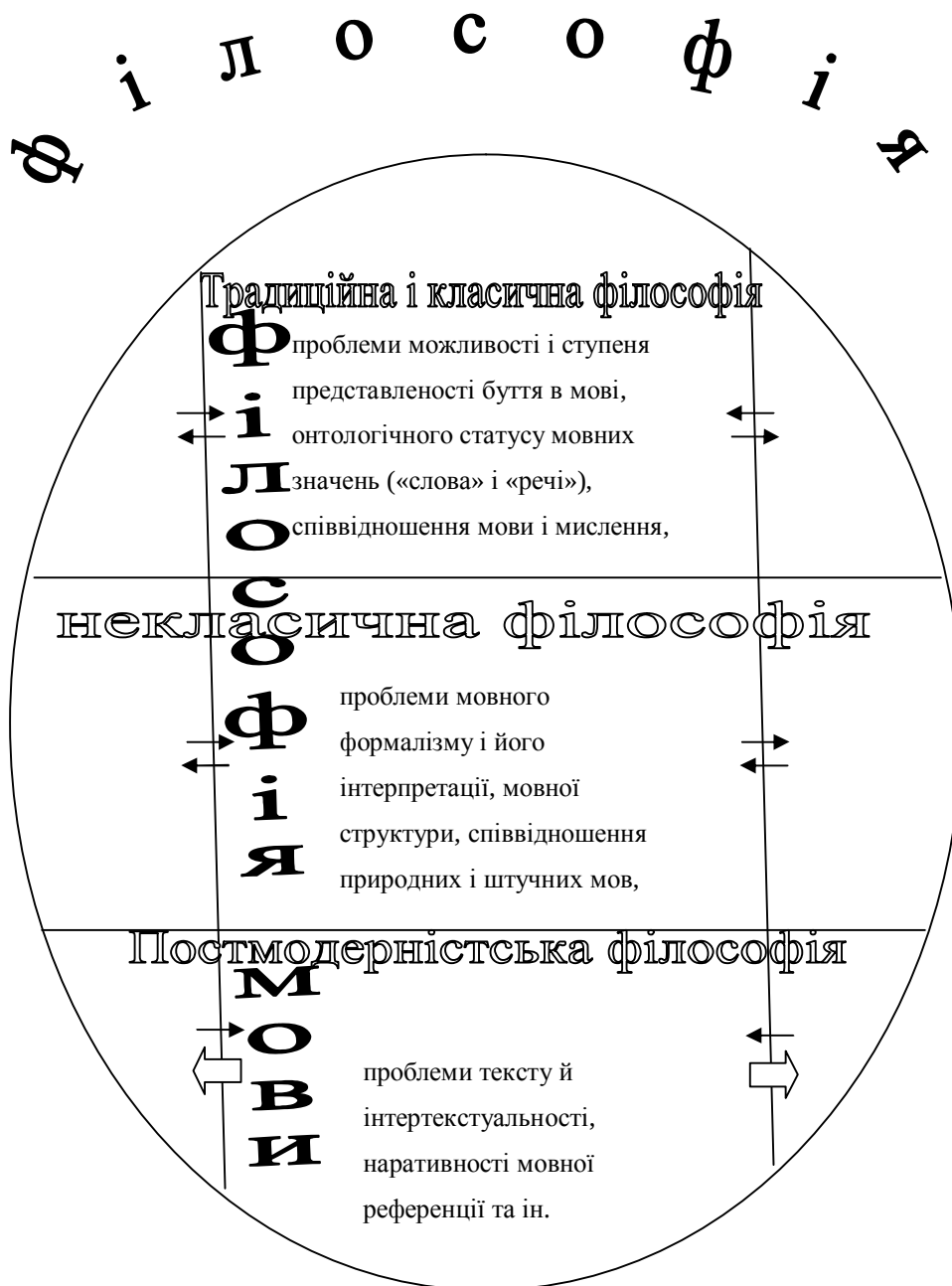
Питання для обговорення

1. Як Ви вважаєте, які чинники з необхідністю роблять мову важливим об'єктом філософського аналізу?
2. Що, на Вашу думку, утруднює надання філософії мови і її дисциплінарному статусу однозначної інтерпретації?

Теми наукових рефератів і доповідей

1. Наукові інтерпретації феномена мови.
2. Основні підходи до визначення поняття, об'єкта і предмета філософії мови в сучасній філософії.
3. Проблема визначення дисциплінарного статусу філософії мови як особливого напрямку досліджень.

Схема 1. Умовне зображення філософської проблематики в контексті мови на основі класифікації М.А. Можейка.

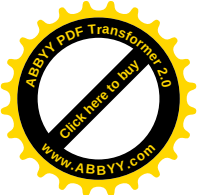
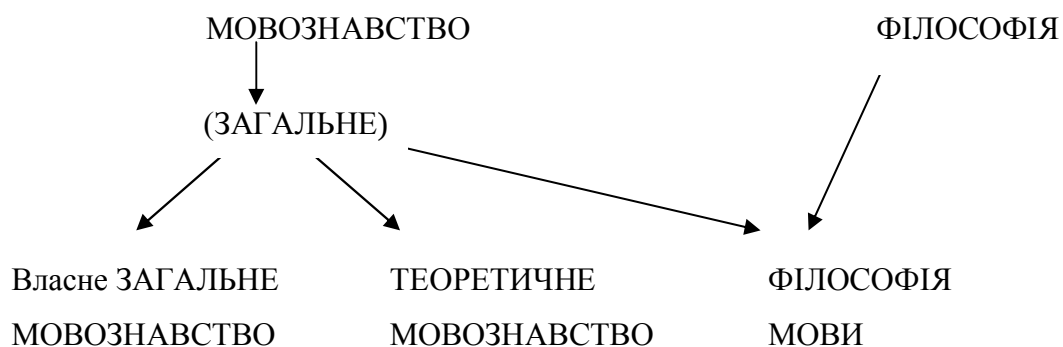
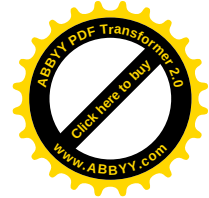

Схема 2. Умовна репрезентація витлумачення у сучасній науці дисциплінарного статусу філософії мови: на перетині мовознавства і філософії.

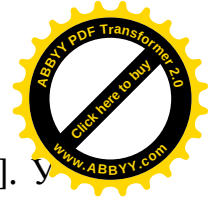
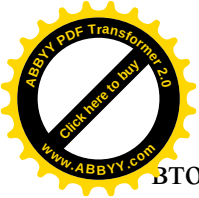

2. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ В ДАВНЬОМУ СВІТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Під час розгляду давньоіндійської філософії мови необхідно надати належної уваги ведам та ролі останніх у її розвитку. Корисним буде проведення відповідних паралелей між ідеями індійських мислителів і пізнішими здобутками європейських лінгвофілософів. Центральною для давньокитайської філософії є проблема відношення назв до позначуваного. Більш розгорнутого розкриття з додаванням гносеологічних висновків вона знаходить у давньогрецького філософа Платона. Показовими є також лінгвофілософські ідеї Арістотеля і стоїків. Завершується вивчення теми основними характеристиками, функціями, сутністю мови згідно поглядів середньовічних європейських мислителів. Особливої уваги надано полеміці між реалістами і номіналістами та її давньогрецьким витокам.

Незважаючи на те, що філософія мови в Давньому світі та Середньовіччі ще здебільшого не розглядалась як окремий напрям досліджень, низка важливих для цієї сфери проблем вже аналізувалась мислителями. Сучасні дослідники і нині дотримуються певних із розроблених тоді точок зору, багато інших зберігаються в уточненому вигляді. Вже жерці Давнього Єгипту (біля 3000 р. до н.е. утворюються Верхньоєгипетське і Нижньоєгипетське царства) звертають свою увагу на мову, їм ми завдячуємо поглядам, які лягли в основу варіанту теологічної концепції походження мови (прямої чи то опосередкованої створеності її богом або богами), концепції безумовно актуальної для нинішнього ідеалізму. Тож не дивно, що наступні тисячоліття не проминули даремно для філософії мови.

Справжній розквіт світоглядних ідей, пов'язаних із осмисленням мови, дослідники вбачають у філософській думці **Давньої Індії**. Теоретичним підґрунтям їх виникнення постали веди – священні, між іншим, космогонічні тексти, які включають навіть фрагменти, що збереглися з часів до арійського

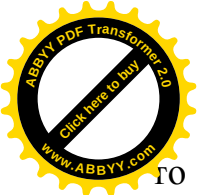

зторгнення в Індію (останнє припадає на 1500–1200 рр. до н.е.) [47, 14, 27]. У них звукове мовлення обожнюється як вічна, вища космотворча сила. Слово вед, вимовлене «правильно», ототожнювалось із «правильним» функціонуванням космосу і, відповідно, суспільства.

Так, наприклад, «життєве дихання ототожнюється із Сонцем. Те й інше називаються звуком-відгуком і разом пошановуються як єдина удгітха ... Удгітха розтікається складами і піснеспівами ... по вертикалях космосу і тілу людини, наповнюючи їх життєвими смислами» [31, 160]. З огляду на це не дивно, що індійський лінгвофілософ II ст. до н.е. **Патанджалі** вважав, зокрема, необхідною умовою покращення кармічного статусу людини опанування граматикою.

Варто уваги, що лінгвофілософія, яка розвивалась на цьому ґрунті, нерідко знаходить прямі аналогії з пізнішою європейською філософією. Так, згідно з індійським мислителем V ст. **Бхартріхарі** справжньою одиницею смислу є фраза, яка осягається інтуїтивно як неподільне ціле. В той же час смисл слів, які її складають, має суто умовний характер. Інший індійський мислитель Кумаріла **Бхатта** (біля 600-700 рр.) «розглядав значення фрази як злиття індивідуальних значень слів із урахуванням їх сполучуваності, суміжності та взаємної відповідності» (в Індії в ті часи не розрізняли смисл і значення) [32, 240]. Певні паралелі ці підходи до співвідношення «частка-ціле» знаходять у пізнішому європейському понятті «герменевтичне коло» (див. § 4).

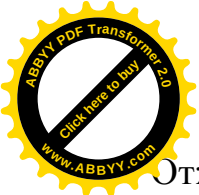
Мислителів **Давнього Китаю** зацікавила проблема відношення назв (імен) до позначуваної дійсності. **Конфуцій** (Кун Фу-цзи, прибіл. 551–479 рр. до н.е.) і його послідовники обстоювали думку, що назва пов'язана з позначуванням нерозривно і тому має йому відповідати. У випадках відсутності такої відповідності Конфуцій убачав причину всіх деструктивних соціальних явищ: «треба почати з виправлення імен ... Якщо імена не вірні, то слова не мають підґрунтя. Якщо слова не мають підґрунтя,

го справи не можуть здійснюватись ... У словах шляхетного мужа не повинно бути нічого не вірного» [28]. Мислителі даоського напрямку, навпаки, стверджували, що зв'язок між словом і річчю є випадковим. Ця проблема набула більш розгорнутого тлумачення у філософів Давньої Греції.

Найповніше проблему співвідношення назв і позначуваного розкрито у творі (діалозі) давньогрецького філософа **Платона** (427–347 рр. до н.е., справжнє ім'я Арістокл) «Кратіл». Свої ідеї Платон викладає вустами одного з учасників діалогу – Сократа. Діалогічна форма допомагає краще розкрити можливі контраргументи. Платона цікавить природа імен (назв), а також гносеологічні висновки, які сліднують із прийняття тієї чи то іншої точки зору відносно неї. У ході дискусії вибудовується наступний логічний ланцюг. По-перше, «...самі речі мають деяку власну сталу сутність безвідносно нас і незалежно від нас...» [тут і далі: 41]. Відповідно і будь-яка дія відбувається «...у відповідності до своєї власної природи, а не згідно нашої думки», оскільки, перетворюючи навколишнє, ми маємо враховувати згадану «сталу сутність» тієї чи іншої залученої до нашої діяльності речі. В іншому випадку, «...якщо ми будемо діяти проти природи, то вчинимо помилку і нічого не доб'ємось...». По-друге, «...давати імена також є певною дією, оскільки говорити було дією стосовно речей... У такому випадку і давати імена потрібно так, як відповідно до природи речей слід їх давати і отримувати, і за допомогою того, що для цього природою призначено...».

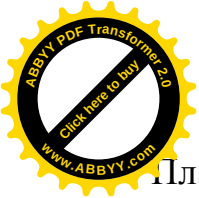
Далі Платон проводить аналогію між іменем й іншими знаряддями праці, оскільки ім'я використовуємо для того, щоб називати речі, так само як свердло, щоб свердлити тощо. Ведучи аналогію далі, він стверджує, що як для того, аби виготовити якісне знаряддя праці потрібен майстер, який враховує природу відповідних речей, так само умілий майстер потрібен для втілення в буквах та складах властивого кожній речі за її природою імені.

Отже думка, що правильність імен є ні що інше, ніж «договір і домовленість» постає запереченою.

Перші слова утворюються шляхом наслідування природи речей (відзначимо, що тут Платон відкидає наслідування їх кольору, звуку, зовнішньої форми, оскільки це є справою живопису та музики, які не надають імен). Вважаючи, що правильні імена могли бути далі спотворені, Платон провадить етимологічні дослідження і намагається віднайти як випадки перекручень, так і правильних словотворень. Останні мають адекватно характеризувати предмет думки, беручи до уваги як природу речі, так і значення вихідного слова (слів, їх часток). «Але якщо ми візьмемо слово, – продовжує мислитель, – яке не складається ні з яких інших слів, то ми вправі будемо сказати, що підійшли тут до найпростішої частки, яку вже не слід виводити від інших імен». Тобто таким чином можна дізнатись, які ж слова були першопочатковими.

Задля того, щоб розкрити структуру правильного іменування Платон пропонує, розпочавши з аналізу звуків, дійти до «сутностей та їх імен і подивитись, чи не існує таких імен, до яких би усі зводились як до складових і з яких можна було б побачити, що вони значать, а також чи не розрізняються ці імена по видах подібно до найпростіших часток». Так, наприклад, на думку Платона, сковзання язика при вимові звуку «лямбда» уподібнюється клейкому, солодкому, липкому. Він наводить і інші приклади таких відповідностей. Можна втілити в імені «усі належні риси», якщо правильно підібрати звуки, а можна якісь пропустити, якісь помилково додати і погіршити якість імені. Таким чином, ідея, згідно з якою «...існує правильність імен, притаманна кожній речі від природи...» постає уточненою: імена відповідають природі речей шляхом наслідування, а не безпосередньо. Звідси слідує і гносеологічний висновок: оскільки слова є лише більш або менш вдалимими копіями позначуваного, то пізнання слід розпочинати з речей, а не слів (інша точка зору, з якою і сперечається

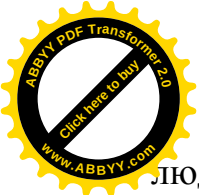

Платон, полягає в наступному: наявна відповідність між річчю та її назвою, отже пізнання останньої – прямий шлях до пізнання речі).

Низку лінгвофілософських роздумів містять твори давньогрецького філософа **Арістотеля** (384–322 рр. до н.е., учень Платона), насамперед дослідження проблем логіки [див. напр.: 2]. Арістотель обстоює умовність зв'язку між річчю та її назвою. Імена (назви), на його думку, не мають нічого від природи у сенсі більшої або меншої відповідності позначуваному предмету. Натомість філософ надавав першочергової уваги розгляду проблеми «істинності – неістинності» висловлювань крізь призму логічних форм мислення (він став основоположником логіки – науки про форми людського мислення як пізнавальної діяльності [48, 410]). За Арістотелем мова здатна адекватно виражати зміст думки, відповідні розбіжності, зумовлені багатозначністю слів, можливістю неоднозначного тлумачення їх зв'язків у реченні, можна успішно долати.

Заперечену Арістотелем лінгвофілософську лінію Платона продовжили і розвинули мислителі філософської школи **стоїків**. Видатними представниками стоїцизму були **Зенон** з Кітію (прибл. 334 – прибл. 262 рр. до н.е.), **Хрісіпп** (прибл. 280 – прибл. 208 рр. до н.е.) та інші [див. напр.: 51; 52]. За стоїками розум людини знаходить точне вираження в мовленні. Вони вважали, що дослідження мовлення допомагає пізнанню людського розуму, а через його подібність до розуму божественного – і пізнанню законів буття. Стоїки підтримували думку про природний зв'язок між річчю та її назвою, а також можливість пізнішого спотворення першопочаткових «правильних» слів. Послідовні етимологічні пошуки слів, на підтримку відповідної концепції Платона, залишили по собі у науковому обігу і сам термін «етимологія», упроваджений Хрісіппом.

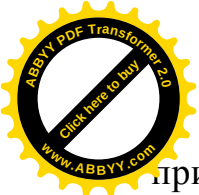
Якісно новим етапом розвитку лінгвофілософських ідей постали роздуми **середньовічних** європейських мислителів. Їх світоглядною основою служила Біблія (Старий і Новий Заповіт). Креаціонізм (положення про створеність

людини і світу Богом) і теоцентризм (положення про Бога як визначальний чинник у Всесвіті) мають бути взяті до уваги при розгляді філософії мови цього періоду. Саме на цьому тлі у Середньовіччі виникають оригінальні ідеї про природу і сутність мови, її онтологічні і гносеологічні виміри.

У Старому Заповіті йдеться про творення мови як Богом ([6, 11 (Бытие 1:5–10)]: «І назвав Бог світло днем, а темряву ніччю ... суходіл землею, а зібрання вод назвав морями» і т.д.), так і людиною ([6, 12 (Бытие 2:19)]: «Господь Бог ... усю польову звірину й усе птаство небесне ... привів ... до людини ... щоб, як нарече людина усіляку душу живу, так і було ім'я їй»). Християнськими мислителями мова розглядається як незмінна, найважливіша ознака людини. Людини без мови (мовлення) не існує (порівняйте з роллю мови у становленні індивідуальної людської свідомості з точки зору сучасної науки – див. § 1). В той же час мова не є властивою будь-кому, окрім людини (стверджувати інше, спираючись на Новий Заповіт [6, 2–111 (Иоанна 1:1–4)] буде помилкою, оскільки у Євангелії від Іоанна «Слово» й у філософії мови поняття «мова» не тотожні). Так, наприклад, для Бога та янголів мова, як матеріальний спосіб вияву розумності, є зайвою (хоча її і можуть використовувати під час спілкування з людиною). Тварини не мають розуму, а отже мова їм не доступна. Мова розглядається як унікальне явище у Всесвіті.

Християнство дотримується моногенетичної теорії виникнення мови: «на всій землі була одна мова й один говір. ... змішав Господь мову всієї землі... [6, 19–20 (Бытие 11:1, 9)]. Визнавалась можливість подальшого змішування тих мов, які тоді утворились. Від народження кожна людина має здатність до мови, але цей потенціал їй ще потрібно реалізувати. Зазначалось, що сутність мови полягає у єдності двох структурних рівнів: матеріальної форми і значення, смислу. Мовні знаки розглядалися в контексті їх просторового і часового вимірів, поділюваності на складники. Вже у Середньовіччі до мовного знаку застосовували методологічний

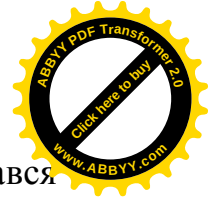
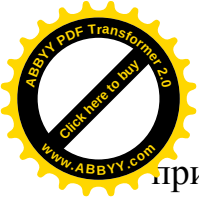

принцип холізму: він не розглядався як проста механічна сума елементів, значення цілого не виводили із суми значень складників. По суті, між іншим закладалися підвалини теорії мовного знака (семіотики), яка набула цілісного теоретичного оформлення в ХХ ст.

Теологи вбачали тісний зв'язок між мовою і мисленням, але не визнавали їх тотожності (порівняйте з розглядом цієї проблеми сучасною наукою в § 1). Згідно їхніх поглядів думка (виникнення образу предмета) передує слову. Мислення всіх людей вважалось принципово єдиним, у той час як форма мов могла бути різною (пізніше цю точку зору частково піддадуть критиці В. фон Гумбольдт та ряд інших дослідників – див. § 3). Досліджувалась специфіка внутрішнього мовлення щодо слова вимовленого. Як показують праці середньовічних мислителів, основними функціями мови для них постають комунікативна та когнітивна (пізнання і представлення світу).

Окреме місце в історії Середньовічної лінгвофілософської думки посідає проблема природи загальних понять (універсалій), їх зв'язку з буттям і мисленням. Дискусія точилась між двома відповідними напрямками у філософії (реалізм і номіналізм) та їх модифікаціями. **Реалісти** (наприклад, **Ансельм Кентерберійський**, 1033 – 1109 рр.) стверджували існування універсалій як реальних духовних сутностей, які існують до і поза конкретними речами і людським розумом. Усі реальні речі, на їхню думку мають свої вічні праобрази в Божественному мисленні [4, 101]. **Номіналісти** (від лат. *nomen* – ім'я, назва) вважали, що загальні поняття є лише «іменами», назвами; реально існують тільки конкретні речі. Так, номіналіст **Росцелін** із Комп'єна (прибл. 1050 – прибл. 1125 рр.) з позиції визнання дійсного існування тільки за одиничними речами, характеризував загальні поняття як імена сукупностей речей, реальні лише в якості «звучань голосу» [15, 467].

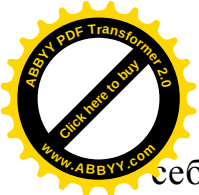
У Середньовіччі суперечка між реалістами і номіналістами нараховує багато століть. Так, вже **Іоанн** Скот Еріугена (початок 9 ст. – після 870 р.) був

прибічником реалізму, а **Рабан** Мавр (прибл. 780 – 856 рр.) дотримувався номіналістичних поглядів [24, 249]. Біля витоків дискусії реалістів і номіналістів стояли погляди Платона й Арістотеля. В ученні Платона ідеї (порівняйте – загальні поняття, універсалії) є реальними, самотійними, вічними сутностями і не залежать від людського розуму. На думку Арістотеля будь-яке родове поняття визначається одиничними конкретними речами, в яких воно і перебуває.

Але середньовічні мислителі розвинули думки Платона й Арістотеля і спробували здійснити їх синтез. Так, поміркований реаліст **Фома Аквінський** (прибл. 1224 – 1274 рр.; з XIX ст. томізм – термін похідний від його імені Фома, Хома або Томас – став офіційною філософією усієї католицької церкви) стверджував первинність загальних понять щодо речей. До речей універсалії існують у розумі Бога, в речах ідеї отримують конкретне існування, а «після речей» загальні поняття перебувають у свідомості людини як результат абстракції. Мислитель обґрунтовує свої погляди між іншим і посиленням на Арістотеля: «Універсалії – не самотійно існуючі речі, вони мають буття тільки в одиничних [речах], як доводиться [в Арістотеля – В.К.] у сьомій книзі Метафізики» [50]. (До речі, окрім обговорюваної дискусії, надбання давньогрецьких філософів проявляють себе і в інших аспектах: так, наприклад, вже у Петра Абеляра (1079 – 1142 рр.) спостерігається тенденція до зближення граматики і такого давньогрецького досягнення як логіка [40, 9]).

Як спроба компромісу між реалізмом і номіналізмом постає філософська течія **концептуалізму**. **Іоанн** Дунс Скот (прибл. 1266 – 1308 рр.), котрого можна зарахувати до її представників, визнає реальним існування одиничних речей, але їх реальність усвідомлюється завдяки родам і видам. Останні є реальністю зв'язків, тобто загальним (універсалія). Отже через споконвічно існуючі роди і види дана реальність одиничного. Роди і види є своєрідним масштабом для розпізнавання індивідами самих

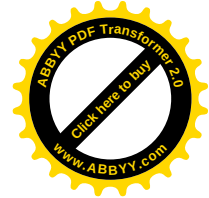
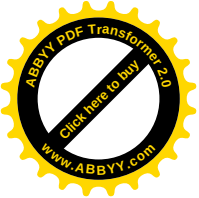

себе, цей масштаб виконує посередницькі функції при формуванні суджень [22, 207].

У цілому ідеї, висловлені в період Середньовіччя, сприяли подальшому розвитку лінгвофілософської думки. Філософи розвинули низку положень давньогрецьких мислителів та запропонували свої оригінальні концепції. Поступово у дослідницьких колах складається певна традиція піддавати мову не тільки лінгвістичному аналізу, але, зокрема, і власне філософській рефлексії, як важливому етапу осмислення її сутності та зв'язків із буттям, мисленням. Ця традиція набуває подальшого розгортання у Новий і Новітній час. До розгляду філософії мови в останній період ми й переходимо в наступному параграфі посібника.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю

1. Що вважається теоретичною основою давньоіндійської філософії і чому?
2. Чи можна провести аналогії (в контексті проблем, на яких акцентують свою увагу дослідники) між індійською та пізнішою європейською філософією? Проілюструйте свою відповідь.
3. Яка лінгвофілософська проблема була центральною для давньокитайської філософії? Розкрийте її зміст.
4. Охарактеризуйте основні лінгвофілософські проблеми, які досліджували давньогрецькі філософи.
5. Як розв'язує проблему співвідношення слів і позначуваного Платон?
6. Що послужило світоглядною основою лінгвофілософських роздумів середньовічних європейських мислителів? Як це проявилось у їх концепціях?
7. Розкрийте основні характеристики, функції, сутність мови згідно з поглядами середньовічних європейських мислителів.
8. Прослідкуйте історичну еволюцію середньовічної полеміки між реалістами та номіналістами.

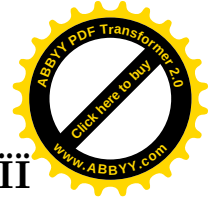
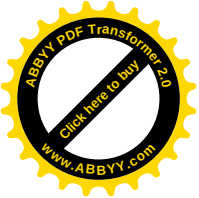

Питання для обговорення

1. Чи є актуальними в ХХІ ст. погляди на мову філософів Давнього світу і Середньовіччя? Аргументуйте своє твердження.
2. Наскільки оригінальним, на Вашу думку, є внесок середньовічних філософів у розгляд проблеми загальних понять (універсалій)?

Теми наукових рефератів і доповідей

1. Філософія мови у Давній Індії та Китаї.
2. Лінгвофілософські ідеї у філософів Давньої Греції.
3. Основні лінгвофілософські ідеї Середньовічної філософії.
4. Полеміка між реалізмом і номіналізмом у контексті філософії мови.

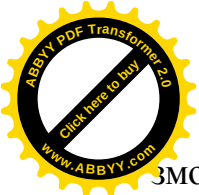
3. ФІЛОСОФІЯ МОВИ В НОВИЙ І НОВІТНІЙ ЧАС У ЇЇ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ СУЧАСНИМ ОСМИСЛЕННЯМ МОВИ

Новий і Новітній час вважаються періодом становлення філософії мови як окремої сфери досліджень. Серед представників лінгвофілософії цього періоду слід передусім розглянути творчість Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. В. Ляйбніца, Г. С. Сковороди, В. фон Гумбольдта, О. А. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовського. Важливим є показати зв'язок напрацювань цього періоду з філософією мови XX – XXI ст. (зокрема, неогумбольдтіанство) та такими галузями досліджень як, наприклад, символічна та математична логіка, кібернетика, теорія штучного інтелекту, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика, менталінгвістика, етнолінгвістика, антрополінгвістика.

Починаючи з Нового часу, наука швидко набуває сучасного оформлення, що позначилось і на еволюції філософії мови. В період Нового і Новітнього часу (17–19 ст.) відбувається становлення філософії мови як окремої сфери досліджень.

Один з основоположників філософії Нового часу, англійський філософ Френсіс **Бекон** (1561 – 1626 рр.) серед інших філософських напрацювань розробляв і концепцію філософської граматики. Остання мала стати інструментом порівняння граматичних систем усіх існуючих мов, визначення їх переваг і недоліків, узгодження єдиної для людства мови. Така мова мала концентрувати у собі переваги кожної з конкретних мов, найкращим чином виражати високі людські думки і почуття. Свою концепцію філософ розвивав виходячи з визнання умовності зв'язку мовного знаку з позначуванням. Слід зазначити, що таке визнання стверджується в науці як загальновизнане в часи Ф. Бекона та іншого основоположника філософії Нового часу, французького філософа Рене **Декарта** (1596– 650 рр.).

Р. Декарт формулює ідею штучної універсальної формалізованої мови (він її також називав філософською мовою). В основі такої мови лежить обмежена кількість вихідних понять і відношень. Цей набір вихідних елементів надав би

змоги за певним алгоритмом отримувати довідне знання, істинність якого гарантувалась би філософським характером мови [4, 104]. Філософ ставить завдання пошуку, по-перше, елементарних понять, неподільних складових, до яких може бути зведена вся система людських понять, і, по-друге, законів комбінаторики згаданих елементарних складових. Результатом такого пошуку і мало стати формування філософської мови. Важливим засобом цього є встановлення числення вихідних понять на зразок природного ряду чисел.

До зближення штучної мови і математики, логіки закликав німецький філософ і математик Готфрід Вільгельм **Ляйбніц** (1646–1716 рр.). Його спроби логічного аналізу мови, які мали на меті створення універсальної логічної символіки, сприяли розвитку символічної логіки – важливого розділу логіки сучасної. Практичні результати спроб повного логічного опису ідей, розмірковувань увійшли до його праці «Таблиця дефініцій», яку можна вважати провісницею компонентного аналізу лексичних значень слів і теорії семантичних полів.

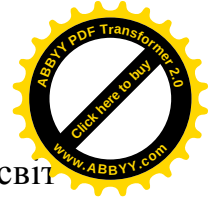
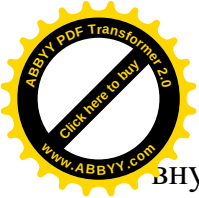
Загалом творчість Ф. Бекона, Р. Декарта і Г. В. Ляйбніца постала вагомим кроком на шляху розвитку філософії мови. Вплив їхніх ідей на розвиток символічної та математичної логік, кібернетики, теорії штучного інтелекту, осмислення принципів класифікації понять важко переоцінити. Розвиток творчих здобутків цих філософів простежується у працях Б. Рассела, Л. Вітгенштайна та інших мислителів (див. § 4). Однак ідея створення універсальної «ідеальної» мови отримала своїх опонентів. Мислителі почали по-іншому розуміти природу і сутність мови, звертатись до тих специфічних рис конкретних мов, які унеможливають синтез єдиної мови, без втрат у духовній сфері людства (див. напр. В. фон Гумбольдт далі по параграфу). Однак перш ніж перейти до вивчення їх творчості, розглянемо лінгвофілософський спадок українського філософа Григорія Савича **Сковороди** (1722–1794 рр.), який не просто випередив В. фон Гумбольдта в деяких аспектах, але репрезентує собою особливий етап у розвитку світової філософії мови.

Для адекватного розуміння поглядів Г. С. Сковороди варто мати на увазі, що вони формувались на ґрунті низки особливостей, які на той час вже можна розглядати як традиційні для сприйняття мови власне в Україні та народами, які прийняли на той час православ'я, взагалі. Так, Ф. С. Бацевич відзначає, що «...визначальною рисою лінгвофілософської думки народів, які прийняли православ'я (зокрема східних слов'ян), є не сутнісно-категоріальне розуміння мови, в основі якого лежить раціоналістичне, сцієнтизоване сприйняття світу з достатньо чіткою ієрархізацією складників, а її цілісно-містичне переживання як важливого засобу спілкування з непізнаним у своїй сутності Богом» [3, 144]. Таке витлумачення мови стало основою теоантропологічного (божественно-людського) розуміння її сутності, яке, на думку цього дослідника, особливо яскраво виявилось у Х–ХVI ст.

А В. С. Горський, розглядаючи філософську думку в культурі Київської Русі, зауважує: «не лише священні тексти, а й світ загалом сприймався як книга, що містить заповідану Богом істину, котру людина має збагнути. У такому розумінні культура, що розвивається під впливом християнства, неминуче набирає «книжного» характеру, спонукає до осягнення сенсу «прихованого» в Слові, стимулює до роздумів над словом, пошуку метафізичного, символічного значення його» [16, 29]. Звертаючись до першоджерел, згадаємо українського мислителя Івана **Вишенського** (? – 20-і рр. XVII ст.), який стверджував, що «...в мові слов'янській неправда і спокуса [диявольська] ... ніякого місця мати не може...», церковнослов'янську мову він проголошував «святою», «спасительною», оскільки вона «...істиною, правдою Божою основана, збудована і обгороджена...» [11, 192, 194–195, 23].

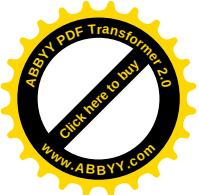
Ця інтерпретаційна лінія почасти продовжується Г. С. Сковородою, але набуває у нього оригінального тлумачення. Філософ аналізує Всесвіт як складну єдність трьох світів, а саме: макрокосму (Всесвіту), мікрокосму (людини) та світу символів (світу слова Біблії). Усьому світу в цілому, кожному із світів-складників властиві дві натури: зовнішня (тлінна, «видима») та

внутрішня (духовна, вічна, незнищенна, «невидима») [45, 57]. Символічний світ постає, за Г. С. Сковородою, ідеальним інобуттям інших двох світів, їх концептуалізацією. Тут можна провести певні аналогії із поглядами В. фон Гумбольдта на мову як на концепцію світу (див. далі по параграфу) та з ідеєю мовної картини світу (до якої активно звертаються сучасні когнітивна лінгвістика та етнолінгвістика).

Призначенням символічного світу Біблії є допомога людині в пізнанні невидимого світу. Але за буквального розуміння мовні знаки у Біблії можуть навіть певною мірою суперечити їх істинному значенню: «...Біблія вельми є дурною та нескладною дудою, якщо її звертаємо до наших плотських справ ... Для чого ми находимо там наш бруд ... коли все це Богу та Божественному Його слову єдино присвячено?» [45, 265–266]. Адекватне витлумачення Біблії є можливим лише за умови, якщо читач піднімається над своєю «видимою» натурою. На противагу хаотичності видимої природи Біблії, буквальної інтерпретації, глибинні символічні фігури чітко ієрархічно побудовані, включені в систему. Окремий знак-символ Біблії може і не виявляти себе як носія її духу, але у згаданій системі, специфічному контексті розуміння, вони проявляють свій справжній смисл. Таким чином, український філософ зробив важливий внесок у розробку проблеми мовного символізму. Це, разом зі спробами сформулювати погляди на мову як на концепцію світу, дозволяє розглядати його творчість як важливий етап розвитку лінгвофілософської думки.

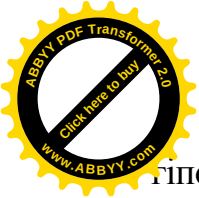
У період філософії Нового і Новітнього часу найвагоміший внесок у розробку філософії мови як окремої сфери досліджень належить німецькому досліднику Вільгельму фон Гумбольдту (1767–1835 рр.). В. фон Гумбольдт є автором праць із філософії, мовознавства, естетики, літературознавства, юридичних наук. Теоретичні розробки мислителя використовуються такими сучасними мовознавчими напрямками як соціолінгвістика, менталінгвістика, етнолінгвістика, антрополінгвістика, когнітивна лінгвістика тощо. По суті, саме він уперше системно сформулював фундаментальні положення філософії мови.

Підхід цього дослідника до мови характеризується динамізмом (мова тлумачиться як постійний процес породження в актах уживання) і значною мірою антропоцентризмом (антропоцентризм розглядає людину як міру всіх речей). В. фон Гумбольдт обґрунтовував вплив мови на сприйняття світу людиною, її свідомість, мислення [17]. Дослідження мови слід здійснювати у тісному зв'язку з вивченням свідомості, мислення людини, культури, духовного життя. Свідомість, на думку філософа, є особливою першоосновою, яка розвивається за своїми власними законами та в цьому сенсі не залежить від матерії. Мова розвивається за законами «духу». Дух містить відбиток матерії, а мова є його матеріальним утіленням. Мислення, за В. фон Гумбольдтом, певною мірою зумовлюється кожною конкретною мовою. Різні мови є різними світобаченнями, оскільки в мові відбуваються процеси інтерпретації людиною світу. По суті, формується ідея мови як концепції світу. Дослідник тлумачить слово не просто як відображення предмета, але як його осмислення, слово еквівалентне не предмету, а розумінню сприйманого предмета в акті мовної творчості. В цьому контексті логічним постає визначення В. фон Гумбольдтом народу (нації) як людської спільноти, що розмовляє однією мовою.

Вчений формулює положення про антиномії мови, тобто взаємопротилежні сили, але такі, що не руйнують систему мови. Антиномії формують зони напруження, які є водночас джерелами розвитку мови. Так, наприклад, мислитель розглядав антиномію об'єктивного і суб'єктивного в мові: якщо мова стосовно об'єкта пізнання є суб'єктивною, то стосовно людини мова об'єктивна.

У ХХ ст. органічним продовженням розвитку ідей В. фон Гумбольдта стало **неогумбольдтіанство**. Так, американський дослідник Едвард Сепір (1884–1939 рр.) запроваджує поняття неспівмірності мов. Зв'язок між складниками системи кожної окремої мови будується за своїми внутрішніми законами. Отже спроектувати систему однієї мови на іншу без спотворення змістовних відношень між складниками неможливо. Дослідником висувається

Гіпотеза лінгвістичної відносності, за якою процеси мислення, картина світу великою мірою обумовлюються етноспецифічними особливостями структури мови [44]. Пізніше американський дослідник Бенджамін Лі **Уорф** (1897–1941 рр.) намагається дорозробити цю гіпотезу до рівня наукової теорії [49]. Мовні конструкції та лексичні форми, на його думку, діють на підсвідомому рівні та сприяють створенню типової мовної картини світу. Варто уваги також те, що дослідник допускав існування узагальнених поняттєвих стандартів, властивих певній сукупності мов, наприклад, європейського поняттєвого стандарту.

Цікавими з наукової точки зору є також лінгвофілософські погляди німецького неогумбольдтіанця Йохана Лео **Вайсгербера** (1899–1985 рр.), який, зокрема, запобігаючи абсолютизації ролі мови, визначав зовнішній світ як передумову всього мовного, в той час як мова великою мірою впливає на сприйняття цього світу [8]. У філософії мови ХХІ ст. також спостерігається великий інтерес до ідей В. фон Гумбольдта. Наприклад, В. Л. Шульц і Т. М. Любимова пропонують розглянути креативний потенціал «...тенденції ... яка концептуалізує мову як ... метаструктуру, котра детермінує соціально-історичні структури та має випереджаючий потенціал і прогностичну валідність [тобто достовірність – В.К.]» [55, 47]. Водночас поширеним є термінологічне словосполучення «тиранія мови», яким позначають нав'язування мовою власної картини світу, підміну нею реальності.

Продовжуючи розгляд філософії мови Нового і Новітнього часу, відзначимо, що, використовуючи низку основоположних тверджень В. фон Гумбольдта, створює свою оригінальну концепцію український лінгвофілософ (а також основоположник теорії мовленнєвої діяльності, вчений, який заклав основи психолінгвістики, етнолінгвістики тощо) Олександр Афанасієвич (Опанасович) **Потебня** (1835 – 1891 рр.). Дослідник розглядав мову і мислення у тісному взаємозв'язку, однак не ототожнював їх [43]. Слово є опорою для думки, однак не завжди з нею збігається. За О. А. Потебнею, думка може існувати і до слова, більше того, не кожна думка може бути втілена в слові.

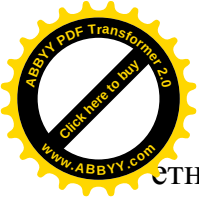

Між думкою і мовою існує певне напруження, невідповідність. Одним із випадків, коли це напруження підсилюється, є вживання узуалізованих мовних одиниць у нових (оказіональних) контекстах. Постійна боротьба думки зі словом є причиною вдосконалення мови, збагачення її духовним змістом.

О. А. Потебня надавав належної уваги словесному оформленню думки як шляху її передачі від автора до реципієнта. Однак він не був схильним до перебільшення ролі комунікативної функції мови. Важливість мови полягає ще й у тому, що слово не є засобом вираження вже готової думки, це засіб перетворення враження для створення нової думки. Наприклад, ще на стадії словотворення формування загального враження від об'єкта чи явища завершується первісним його аналізом і утворенням внутрішньої форми слова за поєднання суб'єктом елементів перцепції із системою мови. Тобто, мова відіграє активну роль у формуванні загального образу сприйманого в свідомості людини.

Певною мірою деталізацією та уточненням лінгвофілософської концепції О. А. Потебні можна назвати погляди українського мислителя Дмитра Миколайовича **Овсянико-Куликовського** (1853 – 1920 рр.). Д. М. Овсянико-Куликовський вважав мову місцем «зустрічі» свідомого і підсвідомого [39]. Свідомість оперує значеннями слів, у той час як підсвідоме відповідає за вживані автоматично граматичні форми слів. Історія утворення граматичних форм, на думку лінгвофілософа, є водночас історією світобачення людини. Звертаючись до психології творчості крізь призму філософії мови, слово дослідник розглядає як інструмент творчості, творення об'єктивного світу. Ключем до пізнання творчості є проникнення в індивідуальний світ митця.

Узагальнюючи, відзначимо, що, як ми показали у параграфі, Новий і Новітній час безперечно стали періодом становлення філософії мови як окремої сфери досліджень. Ідеї лінгвофілософії цього періоду вплинули на розвиток символічної та математичної логіки, кібернетики, теорії штучного інтелекту, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, менталінгвістики,

етнолінгвістики, антрополінгвістики тощо. Творчість Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. В. Ляйбніца, Г. С. Сковороди, В. фон Гумбольдта, О. А. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовського заклала теоретичні і методологічні підвалини для подальшого розвитку філософії мови у ХХ – ХХІ ст.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю

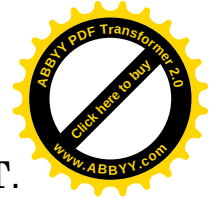
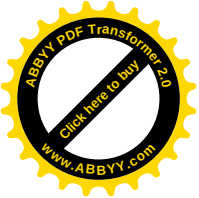
1. Як розумів ідею створення єдиної для людства мови Ф. Бекон?
2. Охарактеризуйте проблему створення і перспективи штучної універсальної мови за Р. Декартом.
3. У чому полягає сутність лінгвофілософського доробку Г. В. Ляйбніца?
4. Розкрийте лінгвофілософський аспект учення Г. С. Сковороди.
5. Як розумів феномен мови В. фон Гумбольдт?
6. Як інтерпретуються ідеї В. фон Гумбольдта в межах неогумбольдтіанства?
7. У чому полягає оригінальність філософії мови О. А. Потебні?
8. Як інтерпретує феномен мови Д. М. Овсянико-Куликовський?

Питання для обговорення

1. Які за і проти створення єдиної для людства штучної мови Ви можете навести? Використайте матеріал параграфу для аргументації своїх тверджень (погляди Р. Декарта, В. фон Гумбольдта тощо).
2. У чому, на Вашу думку, полягає актуальність лінгвофілософського доробку українських філософів Нового і Новітнього часу?

Теми наукових рефератів і доповідей

1. Філософія мови Нового часу.
2. В. фон Гумбольдт як філософ мови.
3. Лінгвофілософські ідеї неогумбольдтіанства.
4. Витлумачення феномена мови в українській філософії.

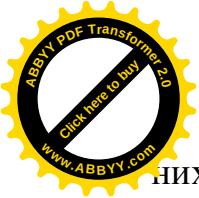

4. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ XX–XXI СТ.

В останньому параграфі автор намагається показати ті основні напрями досліджень мови, які збагатили зміст філософії мови в XX–XXI ст. Тут ідеться про ідеї структуралізму та постструктуралізму у філософії мови, філософську герменевтику, філософію символічних форм, аналітичну філософію, лінгвофілософські аспекти творчості Н. Хомського, комунікативну філософію. В той же час, у параграфі є відсутнім розгляд розвитку ідей В. фон Гумбольдта в означений період, короткий огляд якого розташовано в попередньому параграфі разом з аналізом творчості цього мислителя. Також свідомо пропущено деякі інші концепції, включення яких вимагає ширшої за обсягом праці, ніж навчально-методичний посібник. До їх розгляду читач може звернутись, використовуючи наведений у посібнику список літератури.

Історію філософії мови XX–XXI ст. діахронічно пронизує перебіг розвитку **структуралізму** та його різновидів. Структуралізм або структурна лінгвістика є мовознавчим напрямом, який аналізує мову як строго структуровану знакову систему і прагне до математично точного формального її опису. Незважаючи на власне лінгвістичну орієнтацію думки, структуралізм містить низку ідей (наприклад, системно-структурний підхід до дослідження мови, осмислення її природи), які відіграли важливу роль у становленні філософії мови. Хоча сам термін «структуралізм» був запроваджений пізніше, теоретико-методологічні основи структуралізму закладені швейцарським ученим Фердінандом де **Соссюром** (1857 – 1913 рр.).

Від Ф. де Соссюра в науковий обіг потрапляє виокремлення при аналізі мови і мовлення у сучасному розумінні. Характеризуючи мову, він відзначав: «коли б ми були у змозі охопити сукупність словесних образів, накопичених у всіх індивідів, ми б доторкнулися до того суспільного зв'язку, який і утворює мову. Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в кожному мозку. Точніше, в мозках сукупності індивідів; адже мова неповна в кожному з

них. Вона існує вповні лише в колективі» [46, 25–26]. Згідно з лінгвофілософом, мова як система знаків передусім ґрунтується на певних відношеннях, серед яких найважливішими є:

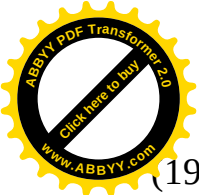
- а) синтагматичні – у певному сенсі лінійні, тобто коли мовні елементи розташовуються один за одним у потоці мовлення згідно певних правил;
- б) парадигматичні – асоціативні.

Мовний знак пов'язує не феномен і його назву, а поняття і акустичний образ. Ф. де Соссюр розрізняє синхронію (розгляд системи мови та її підсистем у певний момент, поза історичним розвитком) і діакронію (дослідження мови та її окремих явищ у контексті історії їх розвитку). Ці та низка інших ідей ученого були в подальшому розвинуті Копенгагенським лінгвістичним осередком, американським структуралізмом та чеською школою функціоналізму. Однак найбільш оригінального тлумачення вони набувають на перетині структуралізму і постмодернізму – в межах постструктуралізму.

Постмодернізмом називають філософський напрям, який характеризується:

- а) розглядом не тільки мови, але й світу в цілому як текстуалізованого феномена (порівняйте з характеристикою В. С. Горським філософської думки в культурі Київської Русі – див. § 3);
- б) акцентом на багатозначності текстів у вищезгаданому розумінні, а звідси і –
- в) критикою традиційних і класичних уявлень про істину, а також раціоцентризму (від лат. *rationalis* – розумний) попередньої філософії.

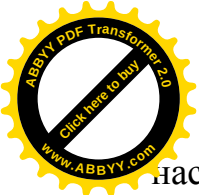
Постструктуралізм у контексті філософії мови можна певною мірою вважати реалізацією постмодерністських інтенцій щодо тексту, мови, знакової діяльності людини (хоча насправді взаємна історія та співвідношення термінів набагато складніші [див. напр.: 60]). Серед представників постмодерністської філософії (постструктуралізму) французькі мислителі Ролан **Барт** (1905–1980 рр.), Жан-Франсуа **Ліотар**

(1924–1998 рр.), Жіль Дельоз (1925–1995 рр.), Жан Бодріяр (нар. 1929 р.), Жак Дерріда (1930–2004 рр.) та інші. Використовуючи теоретичні напрацювання структуралістів, між іншим основні категорії структуралізму (насамперед, мовні система, структура, елемент), вони критикують прагнення до однозначного системно-структурного представлення мови і світу. По суті, впроваджується новий підхід до т.зв. проблеми наративності мовної референції, відмінний від бачення аналогічної проблематики в межах структуралізму.

Важливим компонентом постструктуралістської методології та постмодерністської критики взагалі постає деконструкція, яку можна визначити як особливу стратегію по відношенню до тексту, що включає одночасно і його «деструкцію», і його реконструкцію. «Вихідний пункт деконструкції – неможливість знаходитись поза текстом» [36, 87]. Усяка інтерпретація та критика, які допускають зовнішність дослідника щодо тексту, вважаються необґрунтованими. В цьому контексті слід розглядати і проблему інтертекстуальності (представленості одного тексту в іншому – цитати, плагіат, ілюзії, натяки [37, 1290]), яка спонукає дослідника враховувати складні міжтекстуальні зв'язки. З огляду на філософію загалом, деконструкція набуває статусу ніби постійного нагадування про ті деструктивні ефекти, які спричиняє єдність писемності, мови, смислоозначення в усьому філософському проекті в цілому [18, 6]. Заперечується ідея, яку Ж. Дерріда охарактеризував як основоположну ілюзію західної метафізики [59, 165]: ніби філософія здатна звільнитись від писемності, мови, смислоозначення та перетворитись на самодостатню істину чи то метод.

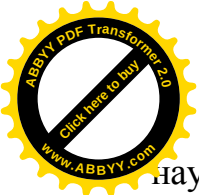
Як особливе явище філософії мови ХХ ст. постала **філософська герменевтика**, яка, втім, має багату передісторію у статусі власне герменевтики. Герменевтику (від грецьк. роз'яснюю, тлумачу) визначають як мистецтво тлумачення текстів та вчення про принципи інтерпретації. Історично герменевтика виникає в межах екзегези (пояснення та тлумачення текстів,

насамперед грецьких міфів і Біблії), «...мета якої полягає в розумінні тексту, виходячи з його власної інтенції, у з'ясуванні того, з якою метою його написано» [38, 509]. Незважаючи на античне походження терміну, обґрунтування герменевтики як науки здійснив лише німецький філософ Фрідріх Ернст Даніель **Шлейермахер** (1768 – 1834 рр.). За ним, герменевтика – це вчення про взаємозв'язок правил розуміння. Її мета – прояснення умов, за яких розуміння письмових документів є можливим. Герменевтика досліджує текст, з одного боку, як елемент певної мовної системи, а з іншого боку, як продукт творчості конкретної людини, її унікальної суб'єктивності. Філософ виділив також два види процедур інтерпретації: по-перше, йдеться про тлумачення тексту з огляду на мовний та історичний контекст; по-друге, про інтуїтивне охоплення смислу твору. Автора необхідно зрозуміти краще, ніж він сам себе розумів.

Ф. Е. Д. Шлейермахер звертає увагу на колоподібний характер процесу розуміння (або «герменевтичне коло»): розуміння частини (наприклад, окремого слова) неможливе поза розумінням цілого (зокрема, того речення, яке включає в себе це слово), але розуміння цілого, у свою чергу, вимагає розуміння частин [34, 512; див. також: 42]. Інше співвідношення в межах герменевтичного кола досліджував німецький філософ Вільгельм **Дільтей** (1833–1911 рр.): текст як результат індивідуальної суб'єктивності та духовна сфера відповідної спільноти в цілому. Однак по-справжньому лінгвофілософського характеру герменевтика набуває лише в межах т.зв. «філософської герменевтики» у Г.-Г. Гадамера та М. Гайдеггера.

За німецьким філософом Гансом-Георгом **Гадамером** (1900–2002 рр.) існує єдина герменевтика для всіх наук і загалом усіх складників духовної сфери суспільства. Філософ розглядав проблему розуміння не лише в контексті дослідження текстів, але й як порозуміння між народами, націями тощо. Для Г.- Г. Гадамера розуміння є мовною і мовленнєвою проблемою. Тут завданням герменевтики постає здійснення рефлексії як щодо повсякденної мови, так і

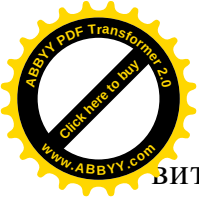

наукової. Розуміти – це «перш за все зрозуміти саму справу й лише в другу чергу – виділити та зрозуміти чужу думку як таку» [14, 349]. В цьому випадку «справою» є дещо, яке до нас звертається, а «дещо» – це або текст, або певні людські вироби (або явища природи), які треба зрозуміти [20, 105; див. також: 23]. Герменевт має діяти так, аби змусити їх заговорити. Водночас він мусить вслуховуватись не в себе, а в текст (текст у гранично широкому розумінні). Навіть у питаннях, які задає людина, відчувається вплив як людини, так і тексту.

Онтологічного статусу герменевтика набуває у німецького філософа Мартіна **Гайдеггера** (1889–1976 рр.). Він застосовує герменевтичні процедури для тлумачення людських переживань, обґрунтовуючи, що саме таким чином здійснюється пізнання людиною світу. Категорія розуміння у цього філософа виступає як присутність, а категорія тлумачення постає як формування розуміння. На відміну від філологічного тлумачення текстів, саме у повсякденній життєдіяльності людей, на думку М. Гайдеггера, «відбувається будь-яке справжнє розуміння, тлумачення й повідомлення, перевідкриття та новоосвоєння» [53, 169].

Цілком імовірно, що в майбутньому синтез постструктуралізму (з його прийняттям ідеї текстуалізації світу) й герменевтики (в єдності її теоретико-методологічних надбань, застосованих щодо текстів у постструктуралістському розумінні) перетвориться на вагомий метод розв'язання не тільки проблем філософії мови, але й філософії загалом.

Оригінальний підхід до розгляду (між іншими) лінгвофілософських проблем знаходимо у «Філософії символічних форм» [56; 57; 58] німецького філософа Ернста **Кассіпера** (1874–1945 рр.). Е. Кассіпер вважається представником Марбургської школи неокантіанства. Однак він суттєво перетворює домінуюче у школі спрямування думки. До нього природничо-наукове пізнання (насамперед математичне) вважалось тут прототипом усіх форм пізнання й культури. Мислителі розглядали логічну форму поняття як вищій універсальний критерій згаданих форм. Усе це мало позначитись і на

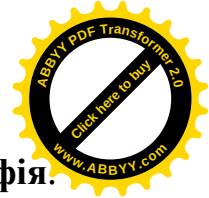
зитлумаченні сутності мови. Однак, на думку Е. Кассірера, наука має розглядатись лише як одна з автономних форм культури, нарівні з іншими (мовою, міфом, релігією, мистецтвом). Традиційне кантіанське питання «як можливе пізнання?» він трансформує в питання «як можлива культура?» [35, 235]. Отже вихідним поняттям «Філософії символічних форм» є вже не пізнання, але дух, який він ототожнює з духовною культурою, культурою загалом, протиставленою природі.

Е. Кассірер заперечує право логічної форми поняття бути вищим універсальним критерієм форм культури. Пошук того, що об'єднувало б усі культурні форми приводить філософа до «символічної функції». Останню він знаходить у всіх формах духу:

- а) мові – слова, вислови;
- б) міфі, релігії – притчі, алегорії та ін.;
- в) мистецтві – образи, метафори;
- г) науці – поняття, формули.

Е. Кассірер розглядає мову не як віддзеркалення світу, а як діалог між Я і світом, який уперше веде до визначення меж того й іншого. Поняттєво-логічне оформлення дійсності в мові опосередковане афектами, волею, оцінками, тобто пронизане суб'єктивним світосприйняттям. Як система знаків мова здатна здійснювати самостійний вплив на зміну смислів своїх складників, тобто у певному сенсі функціонувати автономно від світу речей. Здійснюючи символічне вираження, мовний знак, на думку філософа, виступає як самодостатній, не потребує референції до чуттєвих об'єктів. За Е. Кассірером, багатозначність слів заперечує конкретність і субстанціональність як характеристики мовного знаку, останній отримує свій смисл у контексті мовлення.

Щодо подальших перспектив розвитку ідей філософа, то, на основі його філософського тлумачення мови та «символічної функції», потенційно можливим видається, серед іншого, залучення концепції Е. Кассірера до розв'язання відомої проблеми синтезу методологій природничих і гуманітарних наук.

Важливою для розвитку філософії мови постала **аналітична філософія**.

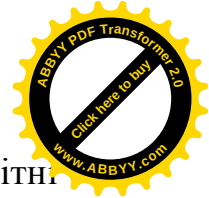
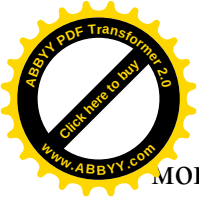
Поняття аналітичної філософії є теоретичним узагальненням для позначення творчості філософів різних напрямів і шкіл ХХ ст., суттєвою ознакою яких є акцент на методології логічного та/або лінгвістичного аналізу мови як шляху розв'язання філософських проблем. Аналітична філософія розглядає мову як найважливіший об'єкт філософської рефлексії. Спеціальну увагу дослідники звертають на мову науки, насамперед наукової філософії. Так, англійський логік і філософ Бертран **Рассел** (1872–1970 рр.) критикує семантичні властивості природної мови, дво- і багатозначності та невизначеності її виразів. Одним із численних прикладів є т.зв. «парадокс брехуна» (брехун стверджує: «все, що я кажу, брехливе»), який полягає в наступному:

а) з одного боку, якщо спочатку припустити, що твердження брехуна відповідає дійсності, то, як висновок, брехнею мають бути не тільки всі інші твердження брехуна, але й твердження наведене в парадоксі. Тобто початкове припущення про те, що воно відповідає дійсності, однозначно не може бути вірним;

б) з іншого боку, якщо спочатку припустити, що твердження брехуна не відповідає дійсності, оскільки брехун за визначенням не має стверджувати правдиву інформацію, то, як висновок, деякі твердження брехуна правдиві, а тому і твердження з парадоксу може бути правдивим, що ставить наше припущення «б» під сумнів.

За австрійським філософом і логіком Рудольфом **Карнапом** (1891–1970 рр.) метафізика (філософія) має бути замінена логікою науки. Остання має сприяти створенню ідеальних, тобто формальних і точних мов [26, 159].

Для австрійського філософа Людвіга **Вітгенштайна** (1889–1951 рр.) [9; 10], як і для Б. Рассела, імена не мають смислу, вони лише денотують, тобто «приклеюють» мову до світу; головна роль у мові належить реченням. Л. Вітгенштайна насамперед цікавлять логічні правила побудови осмислених речень, які він називає логічним синтаксисом, або логічною граматикою; порушення цих правил є причиною безсенсовості речень. Філософ розглядає

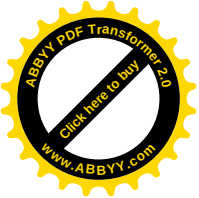

мову як гетерогенну сукупність багатьох мов, що обслуговують різноманітні сфери людської діяльності. Як специфічні мови він розглядає між іншими мову науки, мову етики, мову поезії тощо.

Моделлю пояснення функціонування мов учений обирає принцип ігор і говорить про мови як про мови-ігри. Він підкреслює, що функціонування мови є процесом комунікативної діяльності з двома її необхідними і взаємозалежними аспектами: вживанням виразу і його розумінням. Уживання мовного виразу відповідає «ходу» в мовній грі; мови – складні лабіринти таких ходів, що регулюються правилами гри. Схожість між іграми і складними формами поведінки людей Л. Вітгенштайн убачає в наявності комплексу відповідних правил. І прості правила штучних ігор, і складні норми мови задають ті контексти, у межах яких здійснюються «ходи» в грі, дії всередині самих систем поведінки. Під грою поведінки мислитель розуміє систему соціальної діяльності, яка підлягає певним правилам і перетворилась на традицію.

Найважливішою серед ігор соціальної поведінки він вважає мову, без якої будь-яка інша діяльність неможлива. Тобто пропонується модель людської діяльності взагалі й мови зокрема. На думку Л. Вітгенштайна природна мова є сукупністю багатьох мов-ігор. Не можна застосувати правила однієї гри щодо іншої, а отже смисли виразів зрозумілі лише в межах певної мови-гри. Недоліки філософування часто викликаються тим, що філософи-метафізики змішують правила різних мовних ігор і, відповідно, вживають значення виразів без урахування специфіки цих ігор. Порушуються межі конкретних мов, філософи намагаються міркувати всезагальним способом, не беручи до уваги мовні контексти.

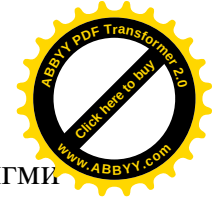
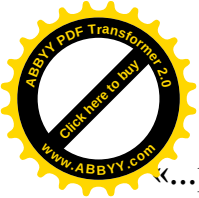
Загалом аналітична філософія постала як впливова течія у філософії світової, як основа справжнього «лінгвістичного повороту» у філософії. Праці Л. Вітгенштайна, Р. Карнапа, Б. Рассела та інших мислителів посприяли досягненню важливості дослідження мовного виміру філософського і наукового пізнання.

Особливим явищем у філософії мови ХХ ст. постав доробок американського дослідника Ноама **Хомського** (нар. 1928 р.) Широка полеміка виникла довкола лінгвофілософських аспектів його творчості. Знання мови Н. Хомський розглядає як специфічну видову особливість, яка містить значний вроджений компонент. Обґрунтовуючи це твердження, він серед іншого зазначає: «...приголомшливе інтелектуальне досягнення, яким є засвоєння мови, здійснюється в той період часу, коли дитина здатна мало на що інше, і що це завдання знаходиться повністю за межами можливостей людиноподібної мавпи, в інших відношеннях цілком розумної» [54, 169]. Лінгвофілософ вважає, що саме природою розуму людини визначаються «...загальний характер знання, категорії, в яких воно виражається або внутрішньо представлене ... Роль досвіду полягає лише в тому, щоб змусити вроджений схематизм діяти і далі видозмінюватись і формуватись певним способом» [54, 175]. Наголосимо на тому, що актуалізовану Н. Хомським проблематику і на початку ХХІ ст. не можна вважати однозначно розв'язаною. Ймовірно цей підхід зіграє важливу роль у визначенні природи мови.

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. характеризуються акцентуванням багатьма філософами комунікативної функції мови, становленням практичної **комунікативної** (дискурсивної) філософії, яка концентрує увагу навколо мовних аспектів спілкування (зокрема, міжособистісного, групового, масового) в поєднанні з етичною, політичною, господарською, екологічною тощо проблематикою. Серед представників комунікативної філософії німецькі мислителі Карл-Отто **Апель** (нар. 1922 р.) [див. напр.: 1], Юрген **Габермас** (нар. 1929 р.) [див. напр.: 12], Вітторіо **Гьосле** (нар. 1960 р.) [див. напр.: 19] та інші. Ними було запропоновано нове бачення соціальних і гуманітарних проблем буття Homo sapiens крізь призму концептів комунікації, мови, інтерсуб'єктивності.

Морально-етичний аспект у цьому контексті набуває об'єднавчого статусу. Комунікативна (дискурсивна) етика, як відзначає А. М. Єрмоленко,

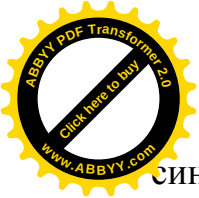

«...репрезентує собою методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації, відкриваючи шлях подолання «методичного соліпсизму»¹ в обґрунтуванні етичних норм на основі принципу справедливості та досягнення *взаєморозуміння*» [21, 9]. Такі класичні етичні категорії, як то «відповідальність», «справедливість», «суверенність особистості», «обов'язок», «сумління», отримують нове, інтерсуб'єктивне забарвлення.

Комунікативна філософія спрямовує свої зусилля на розв'язання як практичних, так і методологічних проблем. Мова тут тлумачиться як метаінститут (порівняйте із терміном «метатеорія» – див. § 1), від якого залежать інші суспільні інститути, бо будь-яка соціальна дія відбувається виключно в середовищі мовної комунікації. Проблема вільних інтерсуб'єктивних зв'язків (комунікації) логічно пов'язується з проблематикою демократії, прав і свобод людини. Комунікативна філософія прагне встановити й реконструювати універсальні умови можливого взаєморозуміння. В цьому контексті ідеальній комунікації властиві рівноправність учасників, урахування всіх аргументів, відсутність перешкод із боку влади. Відповідно «практичний дискурс постає як форма аргументативного волевиявлення ... що має обов'язковий характер, форма, яка ... лише на основі всезагальних передумов комунікації має гарантувати правильність (чи справедливість) будь-якого взаєморозуміння, можливого за таких умов» [13, 328].

Розглянуті напрями філософії мови XX–XXI ст. не вичерпали можливостей свого подальшого розвитку. В той же час, безумовно, жоден із них на сьогодні не може претендувати на надання цілісного лінгвофілософського розуміння мови, яке, на нашу думку, можливе лише на їх перетині. Тим не менш, незважаючи на потребу у всебічному дослідженні проблематики філософії мови, сама можливість успішного філософського

¹ Порівняйте із власне соліпсизмом (лат. solus – єдиний, ipse – сам), який стверджує реальність існування лише свідомості суб'єкта, все інше є витвором уяви останнього.

синтезу в цьому контексті є дискусійною та вимагає подальшого опрацювання.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю

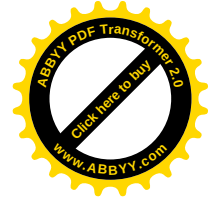
1. Охарактеризуйте основні лінгвофілософські проблеми, які досліджувались в межах структуралізму та постструктуралізму.
2. Прослідкуйте історичну еволюцію герменевтики.
3. Розкрийте сутність філософії символічних форм Е. Кассіра.
4. Розкрийте основні ідеї аналітичної філософії в контексті філософії мови.
5. Яка лінгвофілософська проблема була центральною для творчості Н. Хомського? Як він її розв'язував?
6. Який внесок здійснили представники комунікативної філософії у філософію мови?

Питання для обговорення

1. Наскільки є можливим синтез сучасних підходів до філософського дослідження мови з метою її цілісного узагальнюючого осмислення?
2. Які з лінгвофілософських напрямів ХХ-ХХІ ст. Ви вважаєте найбільш актуальними і чому?

Теми наукових рефератів і доповідей

1. Ідеї структуралізму та постструктуралізму у філософії мови.
2. Філософська герменевтика.
3. Філософія символічних форм Е. Кассіра.
4. Аналітична філософія.
5. Лінгвофілософські аспекти творчості Н. Хомського.
6. Комунікативна філософія в контексті філософії мови.

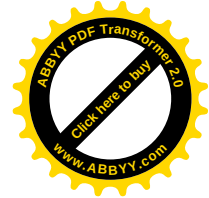

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Запропонований до Вашої уваги короткий вступ до філософії мови виходив з узагальненого визначення останньої як сфери гуманітарних досліджень, спрямованих на вивчення сутності й природи мови, її взаємозв'язків із буттям, свідомістю, мисленням, а також сфери власне теоретико-методологічного знання, що охоплює й інтерпретує подібні взаємозв'язки. Відповідно на основі наведеного тлумачення, ми звернулись до розкриття її історичного змісту, сучасного стану і перспектив розвитку. Подібний виклад логічно було розпочато з періоду поступового формування філософсько-теоретичних основ осмислення мови, а саме з лінгвофілософських ідей Давнього світу та Середньовіччя. Поступово у дослідницьких колах складалася певна традиція піддавати мову не тільки лінгвістичному аналізу, але, зокрема, і власне філософській рефлексії, як важливому етапу осмислення її сутності та зв'язків із буттям, мисленням. Ця традиція набуває подальшого розгортання у Новий і Новітній час, які, безперечно, стали періодом становлення філософії мови як окремої сфери досліджень.

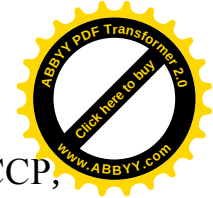
У ХХ–ХХІ ст. ідеї структуралізму та постструктуралізму, філософська герменевтика, філософія символічних форм, аналітична філософія, лінгвофілософські аспекти творчості Н. Хомського, комунікативна філософія тощо збагатили зміст філософії мови. Однак численні лінгвофілософські проблеми не набули однозначного розв'язання та залишаються предметом широкої дискусії, що, з одного боку, є проявом плюралістичного характеру філософії взагалі, а з іншого, того, що сучасна філософія мови не вичерпала можливостей свого розвитку та очікує на подальші дослідження.

Цей посібник надає лише загального уявлення про філософію мови. Автор сподівається, що після цього «вступу» читач зможе розпочати подальше ґрунтовне дослідження цього напрямку на основі здобутих знань та за допомогою наведеного списку літературних джерел.

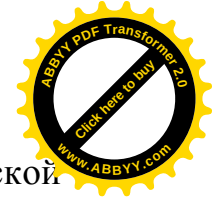
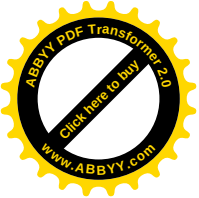

ЛІТЕРАТУРА

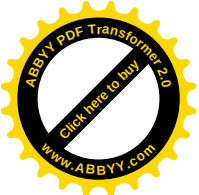
1. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / Карл-Отто Апель; пер. з нім. А. М. Єрмоленко // Комуникативна практична філософія: підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 395–412.
2. Аристотель. Політика. Метафізика. Аналітика / Аристотель; пер. с древнегреч. – М.: Эксмо, СПб.: Мидгард, 2008. – 960 с.
3. Бацевич Ф. Шляхи розвитку філософії мови у східних слов'ян: візантійські та південнослов'янські впливи / Флорій Сергійович Бацевич // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 143–148.
4. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2008. – 240 с. – (Альма-матер).
5. Библихин В. В. Язык / В. В. Библихин // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 4. – С. 505-507.
6. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета канонические / Пер. с евр. и греч. – К.: Украинское Библейское общество, 1996. – 935 с.
7. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов / А. Н. Булыко. – М.: Мартин, 2006. – 704 с.
8. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Йоханн Лео Вайсгербер; пер. с нем. О. А. Радченко. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с. – (История лингвофилософской мысли).
9. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Людвиг Витгенштейн; пер. с нем. М. С. Козлова // Витгенштейн Л. Философские работы. Ч. 1. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.
10. Витгенштейн Л. Философские исследования / Людвиг Витгенштейн; пер. с нем. М. С. Козлова // Витгенштейн Л. Философские работы. Ч. 1. – М.: Гнозис, 1994. – 612 с.

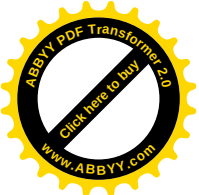
11. Вишенский И. Сочинения / Иван Вишенский. – М., Л.: АН СССР, 1955. – 372 с. – (Литературные памятники).
12. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Юрген Габермас; пер. з нім. А. М. Єрмоленко // Комунікативна практична філософія: підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 287–324.
13. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Юрген Габермас; пер. з нім. А. М. Єрмоленко // Комунікативна практична філософія: підручник. – К. : Лібра, 1999. – С. 325–345.
14. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер; пер. с нем. под общ. ред. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
15. Гайденко В. П. Росцелин / В. П. Гайденко // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 3. – С. 467.
16. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій / Вілен Сергійович Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – 287 с.
17. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; пер. с нем. под ред. Г. В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – 399 с.
18. Гурко Е. Деконструкция: тексты и интерпретация / Елена Гурко. – Минск: Экономпресс, 2001. – 320 с.
19. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / Вітторіо Гьосле; пер. з нім. А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2003. – 248 с.
20. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства: навч. посібн. / Л. Г. Дротянко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 161 с.
21. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник / Анатолій Миколайович Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
22. Історія філософії: Підручник / [Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін.]; за ред. В. І. Ярошовця. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 774 с.

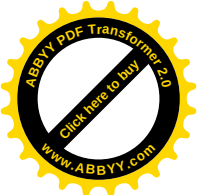
23. Инишев И. Н. Медиалистская трактовка языка в философской герменевтике Х. Липпса и Х.-Г. Гадамера / Илья Николаевич Инишев // Вопросы философии. – 2009. – № 4. – С. 168–175.
24. История лингвистических учений. Средневековая Европа / [Ю. К. Кузьменко, А. Б. Черняк, Ю. А. Клейнер и др.]; Отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1985. – 288 с.
25. Канке В. А. Философия. Исторический и систематический курс: учебник для вузов / Виктор Андреевич Канке. – М. : Издательско-книготорговый дом «Логос», 2002. – 344 с.
26. Качуровський М. О. Історія філософії в запитаннях і відповідях: навчальний посібник / М. О. Качуровський, Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 208 с.
27. Качуровський М. О. Філософія в запитаннях і відповідях: навчальний посібник / М. О. Качуровський, Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2008. – 312 с.
28. Конфуций. Лунь юй / Конфуций; пер. с кит. В. А. Кривцов и др. – Бурдонов И. Б., 1999. – Режим доступа:
<http://panda.ispras.ru/~igor/MyLunYu/Index.html>
29. Костюк В. Н. Язык / В. Н. Костюк // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 4. – С. 507–508.
30. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с. – (Альма-матер).
31. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке (Древний Китай и Индия) / Анатолий Евгеньевич Лукьянов. – М.: ИНСАН, РМФК, 1992. – 208 с.
32. Лысенко В. Г. Философия языка (в Индии) / В. Г. Лысенко // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 4. – С. 240–241.
33. Максапетян А. Г. Языки описания и модели мира / Александр Гамлетович Максапетян // Вопросы философии. – 2003. – № 2. – С. 53-65.

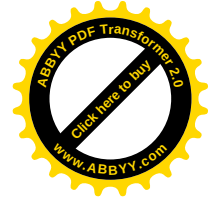
34. Малахов В. С. Герменевтика / В. С. Малахов // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 1. – С. 511–513.
35. Малинкин А. Н. «Философия символических форм» / А. Н. Малинкин // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 4. – С. 235.
36. Маяцкий М. Деконструкция / М. Маяцкий // Современная западная философия. Словарь. – М.: Политиздат, 1991. – С. 87.
37. Можейко М. А. Язык / М. А. Можейко // Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 1286–1291.
38. Неретина С. С. Герменевтика / С. С. Неретина // Новая философская энциклопедия. – М., 2000. – Т. 1. – С. 509–511.
39. Овсянко-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы. Т. 1. / Дмитрий Николаевич Овсянко-Куликовский. – М.: Худож. лит., 1989. – 542 с.
40. Перельмутер И. А. Грамматическое учение модистов / И. А. Перельмутер // История лингвистических учений. Позднее средневековье. – СПб. : Наука, 1991. – С. 7–66.
41. Платон. Критик / Платон // Платон. Диалоги. – lib.ru, 2002. – Режим доступа:
<http://lib.ru/POEEAST/PLATO/dialogi.txt>
42. Плотников Н. С. От романтической герменевтики к феноменологии языка: Фридрих Шлейермахер – Павел Флоренский – Густав Шпет / Николай Сергеевич Плотников // Вопросы философии. – 2009. – № 4. – С. 107–113.
43. Потебня А. А. Слово и миф / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Правда, 1989. – 624 с. – (Из истории отечественной философской мысли).
44. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир; пер. с англ. под ред. А. Е. Кибрика. – М. : Прогресс: Изд. группа «Универс», 1993. – 656 с. – (Филологи мира).
45. Сковорода Г. Твори в двох томах. Т. 1 / Григорій Савич Сковорода. – К. : АН УРСР, 1961. – 640 с.

46. Сосюр Ф., де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; пер. з фр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
47. Томпсон М. Восточная философия / Мел Томпсон; пер. с англ. Ю. Бондарева. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 384 с. – (Грандиозный мир).
48. Трубецкой С. Н., кн. Курс истории древней философии / князь Сергей Николаевич Трубецкой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС; Русский Двор, 1997. – 576 с.
49. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Бенджамин Ли Уорф // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М., 1960. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/whorf-60.htm>
50. Фома Аквинский. Сумма против язычников. Книга первая / Фома Аквинский; пер. с лат. Т. Ю. Бородай. – Долгопрудный: Вестком, 2000. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000791/index.shtml>
51. Фрагменты ранних стоиков. Т. 1. Зенон и его ученики / Пер. с древнегреч. А. А. Столяров. – М.: Греко-лат. каб. Ю. А. Шичалина, 1998. – 256 с.
52. Фрагменты ранних стоиков. Т. 2. Хрисипп из Сол. Ч. 2 / Пер. с древнегреч. А. А. Столяров. – М.: Греко-лат. каб. Ю. А. Шичалина, 2002. – 272 с.
53. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; пер. с нем. В. В. Бибихина. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
54. Хомский Н. Современные исследования по теории врожденных идей / Ноам Хомский // Философия языка. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 167–177.
55. Шульц В. Л. Язык как метареальность и прогностическая структура / В. Л. Шульц, Т. М. Любимова // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 38–50.
56. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. Bd. 1. Die Sprache / Ernst Cassirer. – Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1923. – XII, 293 (2) S.
57. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. Bd. 2. Das mythische Denken / Ernst Cassirer. – Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1925. – XVI, 320 S.

58. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. Bd. 3. Phänomenologie der Erkenntnis / Ernst Cassirer. – Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1929. – XII, 558 S.
59. Derrida J. De la Grammatologie / Jacques Derrida. – Paris: Minuit, 1967. – 445 p.
60. Lyotard J-F. La Condition postmoderne / Jean-François Lyotard. – Paris: Minuit, 1979. – 109 p.

Навчальне видання
Карпенко Віталій Євгенович

Вступ до філософії мови

Навчально-методичний посібник

Для студентів філософських і філологічних спеціальностей усіх форм
навчання закладів освіти I-IV рівнів акредитації

Суми: Видавництво СумДПУ, 2010 р.

Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск **А.А. Сбруєва**

Комп'ютерний набір **В.Є. Карпенко.**

Комп'ютерна верстка **Ю.С. Нечипоренко**

Здано в набір 11.01.2010. Підписано до друку 4.02.2010.

Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.

Друк ризогр. Папір офсет.

Умовн. друк. арк. 2,8. Обл.-вид. арк. 2,2.

Тираж 150. Вид. № 10.

Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім. А.С. Макаренка